

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 5, Sayı 11, Mart 2018, ss. 7-17.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 11, March 2018, pp. 7-17.

ISSN 2148-5704

DOI Number: 10.17822/omad.2018.79

Geliş Tarihi/Received: 25.02.2018 Kabul Tarihi/Accepted: 27.03.2018

TÜRKÇE GÖZ VE HIRVATÇA OKO ADLARINDAN TÜREMİŞ DEYİMLER, SÖZCÜKLER VE SOYUT ANLAMLARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

*Abstract Meanings of Phrases and Lexemes Derived from the Turkish Noun Göz and the
Croatian Noun Oko: A Contrastive Analysis*

Barbara KEROVEC*, Özgür ÖNER**

Öz: Temel anlamları görme algısına dayanan sözcükler konusunda şimdiye kadar yapılan çalışmalarda genellikle fiiller üzerinde durulmuştur. Görme algısı fiillerinin yüksek derecede çokanlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bazı araştırmalarda, anlam genişlemesi yollarının dil aileleri ve kültür farklılıklarına göre değişiklikler gösterdiğine dikkat çekilmiştir. Bu çalışmadaki analiz için, ayrı dil ailelerine mensup ve tipolojik açıdan farklı gruplarda yer alan Türkçe ve Hırvatçanın görme organını ifade eden Türkçe göz ile Hırvatça karşılığı oko adları seçilmiştir. Araştırmanın üç temel amacı vardır: Birincisi, her iki dilde görme organını ifade eden adlardan türemiş sözcükler ve deyimlerin anlamlarını inceleyerek iki dilde 'göz' kavramı yardımıyla hangi soyut kavramların adlandırıldığını tespit etmek; ikincisi görme organını ifade eden adlar ile görme algısı fiilleri arasında anlam genişlemesi yollarının benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın üçüncü amacı ise göz ve oko adlarından türemiş farklı yapıların anlamlarının kavramsal açıdan birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu tespit etmektir. Analizin sonuçları, göz sözcüğünü içeren yapıların Türkçede sayıca daha fazla olduğunu, dolayısıyla Türkçede görme algısının, deyim ve söz hazinesinin oluşumunda ve soyut kavramların adlandırılmasında daha önemli rol oynadığını göstermiştir. Öte yandan sonuçlar, Türkçe ve Hırvatça arasında soyut kavramların adlandırılmasında büyük benzerlikler olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Görme algısı sözcükleri, çok anlamlılık, bilişsel dilbilim Türkçe, Hırvatça

Abstract: Most of the research done on the polysemy of lexemes of visual perception focused on verbs and showed that these verbs are highly polysemous, and that regularities and differences in meaning extensions among languages can be observed with respect to language families and cultural factors. The analysis in this paper focuses on nouns denoting the organ of sight in Turkish (*göz* 'eye') and Croatian (*oko* 'eye') - two genetically, typologically, and culturally different languages. The paper has three goals: 1) to explore which abstract domains are lexicalized by the nouns denoting the organ of sight in the two languages; 2) to show similarities and differences in meaning extensions between these nouns and the verbs of visual perception in the two languages; and 3) to reveal semantic links among abstract meanings of lexemes and phrases formed from the nouns *göz* and *oko*. Results show that Turkish is richer than Croatian in lexemes and phrases which have as their component the noun denoting the organ of sight. Therefore it can be assumed that visual perception plays more important role in Turkish in structuring of vocabulary and naming of abstract concepts. Nevertheless, significant similarities in naming of abstract concepts are observed.

Keywords: Visual perception words and phrases, polysemy, Cognitive Linguistics, Turkish language, Croatian language

* (Dr.), Zagreb Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Türkoloji Bölümü, Zagreb/Hırvatistan, e-mail: barbara.kerovec@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0001-7447-8953

** (Öğr. Gör.), Mersin Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Mersin/Türkiye, e-mail: ozguroner@mersin.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0002-9939-6898

Giriş

Görme duyusu dünyadaki bütün insanlar arasında evrenseldir ve insanoğlunun çevresini algılayıp anlamlandırırken kullandığı beş temel duyudan en çok dayandığı duyudur. İnsan, görme duyusu yardımıyla dış dünyadan bilgi alır ve algılama işlemini gerçekleştirir. Görme duyusu ve algısının insanoğlunun hayatında çok büyük önem taşıması nedeniyle temel anlamları görme algısına dayanan sözcükler, çağdaş dilbilimsel araştırmalarda birçok dilbilimcinin dikkatini çekmiştir. Bu konuda şimdiye kadar en yoğun çalışmalar fiiller üzerinde yapılmıştır. Örneğin, *görmek* ve *bakmak* gibi görme algısı fiillerinin dünyanın birçok dilinde yüksek derecede çokanlamlı olduğu ispatlanmıştır.¹ Fiziksel eylemleri ifade etmelerinin yanısıra bu gruptaki fiillerin anlamları bilişsel eylemler ya da sosyal ilişkiler gibi daha soyut kavramsal alanlara doğru genişlemektedir. Örneğin, *Bak ömür geçip gidiyor, görmüyor musun?* gibi cümlelerde kullandığımız *görmek* fiilinin fiziksel görme duyusuna değil, bilişsel bir eyleme dayalı anlamı vardır. Dolayısıyla, bu cümlede *görmek* fiili *anlamak* ya da *farkında olmak* fiiliyle değiştirilirse cümlemin anlamı bozulmaz (ör. *Bak ömür geçip gidiyor, anlamıyor musun / farkında değil misin?*).

Başta bilişsel dilbilim olmak üzere çağdaş dilbilimsel kuramlar ve yöntemlere göre, sözcüklerin somut anlamlarının soyut anlamlara doğru genişlemesi *kavramsal metafor* olarak bilinen bilişsel mekanizmalarla açıklanmaktadır.² Bu mekanizmalar, hayatımızdaki soyut alanlara ait deneyimleri, daha iyi tanıdığımız, daha kolay anlayıp kavrayabildiğimiz fiziksel deneyimler yoluyla anlamamızı sağlamaktadır. Örneğin, soyut bir kavram olan zamanı, fiziksel ve bizim için daha temel olan uzamsal kavramlar yoluyla algılamaktayız. Bunun kanıtı dile yansımaktadır: zamansal bir kavramı ifade etmek için temel anlamları uzama dayanan sözcükleri kullanılmaktadır (ör. *bir gün içinde, önümüzdeki hafta, uzun/kısa zaman, yeni yıla girmek*, vb.). Dolayısıyla dil, etrafımızdaki ve içimizdeki dünyayı nasıl kavradığımızı, bilgilerimizi nasıl organize edip sınıflandırdığımızı yansıtmaktadır.

Görme duyusu da temel deneyimlerimizden biridir. Yukarıda belirtildiği gibi, temel anlamları görme duyusu ve algılamasına dayanan sözcüklerin “anlamak” gibi anlamlarda kullanılabilmesi, anlama aktivitesini görme duyusu ve algısına benzeterek iki aktiviteyi aynı kategoride sınıflandırmamızla açıklanabilir. Başka bir deyişle, daha soyut deneyim olan anlamayı görme algısı yardımıyla kavramaktayız. Bu durumda ANLAMAK GÖRMEKTİR kavramsal metaforunun etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bugüne kadar dünyanın farklı dillerinde görme algısı sözcükleri üzerinde yapılan birçok araştırmada bu sözcüklerin “anlamak”, “düşünmek”, “idrak etmek”, “bilmek” gibi bilişsel aktivitelere sıkça işaret edebildikleri ispatlanmıştır.³ Bu konuda Hint-Avrupa dilleri grubunu araştıran Eve Sweetser⁴ Hint-Avrupa dillerinde BİLMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforunun düzenliliğini tespit etmiştir. Bu metaforun varlığı, yaşadığımız dünya hakkında en çok bilgiyi görme yoluyla edindiğimiz gerçeğiyle açıklanmaktadır. Diğer yandan, Avustralya dilleri üzerinde araştırma yapan Nicholas Evans ve David Wilkins⁵ Avustralya dillerinde

¹ Åke Viberg, “The verbs of perception: A typological study”, *Explanations for language universals*, Editörler: Brian Butterworth, Bernard Comrie ve Osten Dahl, Mouton de Gruyter, Berlin 1984, s. 123-62; Eve Sweetser, *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge 1990; Nicholas Evans-David Wilkins, “In the Mind's Ear: The Semantic Extension of Perception Verbs in Australian Languages”, *Language* 76(3), 2000, s. 546-592.

² George Lakoff-Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago 1980; Zoltán Kövecses, *Metaphors of Anger, Pride, and Love: A Lexical Approach to the Structure of Concepts*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia 1986; George Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, The University of Chicago Press, Chicago 1987; Mark Johnson, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, The University of Chicago Press, Chicago/London 1987; Zoltán Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford University Press, New York 2002.

³ Å. Viberg, agm.; E. Sweetser, age., s. 23-45; N. Evans-D. Wilkins, agm.

⁴ E. Sweetser, age., s. 23-45.

⁵ N. Evans-D. Wilkins, agm.

anlamaları bilme, anlama ve düşünme alanlarına doğru genişleyen fiillerin görme algısı fiilleri değil, duyma algısı fiilleri olduğunu göstermişlerdir. Demek ki Avustralya dillerinde BİLMEK DUYMAKTIR kavramsal metaforu söz konusudur. Araştırmacılar, Avustralya dillerinde bu metaforun varlığını, Avustralya dillerinin sözlü geleneğe dayalı kültürlerden gelmeleri nedeniyle temel bilgi kaynağının görme değil, duyma olduğu tahminiyle açıklamaktadırlar. Evans ve Wilkins'in vardıkları bu sonuçlar, fiziksel duyuların bütün insanlarda ortak olmasına rağmen algı fiillerinin anlamsal özelliklerinin ve anlam genişlemesi yollarının kültürel etkenlere, diller arasındaki akrabalık derecelerine ve tipolojik yakınlıklara bağlı olduğunu göstermektedir.⁶

Bu çalışmada analiz için, ayrı dil ailelerine mensup olan, tipolojik açıdan farklı gruplarda yer alan ve farklı kültürlerden gelen Türkçe ve Hırvatçanın görme organını ifade eden adlar seçilmiştir: Türkçe *göz* ve Hırvatça karşılığı *oko* (tekil) / *oči* (çoğul).

Araştırmanın üç temel amacı vardır: Birincisi, her iki dilde görme organını ifade eden adlardan türemiş sözcükler ve deyimlerin anlamlarını inceleyerek bu adların çok anlamlılığını araştırıp karşılaştırmalı bir incelemesini yapmaktır. Bu incelemeyle, iki dilde 'göz' kavramı yardımıyla hangi soyut kavramların algılandığını tespit etmek amaçlanmıştır. Analize *göz* sözcüğünün 'delik' veya 'çekmece' gibi somut anlamları ile *gözden kaybolmak* deyimini gibi somut anlamlar taşıyan deyimler dâhil edilmemiştir; analizde daha çok *gözden düşmek* gibi soyut anlamları taşıyan deyimlere odaklanılmıştır.

Araştırmanın ikinci amacı, *göz* ve *oko/oči* adlarından türemiş farklı yapıların anlamlarının kavramsal açıdan birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu tespit etmektir. Örneğin, *göz* sözcüğü hem *gözü kararmak* deyiminde hem de *gözü açılmak* deyiminde kullanılmaktadır ancak birincisinin anlamı insanın **duygusal** dünyasıyla ilişkilidir ("öfkelenmek"), ikincisinin anlamı ise insanın **bilşsel** dünyasıyla ilişkilidir ("akıllanmak", "anlamak", "farkına varmak"). Çalışmada, *göz* sözcüğünün bu şekilde farklı kullanımlarının nedenlerini tespit etmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın üçüncü amacı ise görme organını ifade eden adlar ile görme algısı fiilleri arasında anlam genişlemesi yollarının benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya çıkarmaktır. Görme algısının başladığı organ olması nedeniyle "göz"ü ifade eden adlar ile görme algısı fiilleri aynı kavramsal alana aittir; dolayısıyla anlam genişlemesi yollarında bazı benzerlikler olabileceği kolaylıkla tahmin edilebilir. Bu üçüncü amacı gerçekleştirmek için çalışma, yukarıda belirttiğimiz, şimdiye kadar yapılan araştırmaların sonuçlarına dayanmaktadır. Türkçe ve Hırvatça görme algısı sözcükleri özellikle karşılaştırmalı analiz açısından çok az araştırılmış dillerdir. Bizim bildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar tek karşılaştırmalı analiz Barbara Kerovec⁷ tarafından yapılmış ve bu çalışmada sadece *bakmak* ve *görmek* fiilleri araştırılmıştır. Çalışmamız, bu çalışmanın bulgularına da dayanmaktadır. Analiz için Türkçe ve Hırvatça sözlükler, deyim sözlükleri, derlemler, çeşitli yazılı metinler ve internet'ten çok sayıda örnek incelenmiştir.

Analiz

Analize, çalışmanın üçüncü amacından, yani görme algısı fiillerinin soyut anlamlarından hareket ederek başlanmıştır. Türkçe *görmek* ve *bakmak* görme algısı fiillerinin soyut anlamları, aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi beş grupta sınıflandırılabilir. Aynı örneklerin Hırvatça

⁶ Milena Žic Fuchs, "Metafora kao odraz kulture", Zbornik radova "Prožimanje kulture i jezika", Editörler: Yvonne Vrhovac ve Marin Andrijašević, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb 1991, s. 27-33; Zoltán Kövecses, *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, Cambridge University Press, Cambridge/New York 2010.

⁷ Barbara Kerovec, "Polisemija glagola osjetilne percepcije u turskom jeziku s osvrtom na hrvatski jezik", *Uluslararası Türk kültürü araştırmaları sempozyumu (TÜKAS 2015) bildiri kitabı*, Editörler: Hüseyin Gönel ve Murat Gür, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Basımevi, Nevşehir 2016, s. 30-45.

çevirilerinden, Hırvatça *vidjeti* ve *gledati* görme algısı fiillerinin bu beş anlam grubundan ancak ikisinde kullanılabildiği anlaşılmaktadır:

I) BİLİŞSEL AKTİVİTELER (“anlamak”, “farkında olmak”, “yorumlamak”, “algılamak”):

1. *Bak ömür geçip gidiyor, görmüyor musun?* (=anlamıyor musun / farkında değil misin?)

Gle, život prolazi, zar ne **vidiš**?

2. *Sen bu olaylara nasıl bakıyorsun?* (=olayları nasıl yorumluyorsun?)

Kako ti **gledaš na** te događaje?

II) BULUŞMAK

3. Saat ikide **görüyoruz**. (=buluşuruz)

Vidimo se u dva sata.

III) KONUŞMAK

4. *telefonda görüşmek* (=konuşmak)

čuti se telefonom (“birbirini duymak”)

IV) TECRÜBE ETMEK / YAŞAMAK

5. *Geçen sene okulumuz teftiş / zarar gördü.*

Prošle je godine naša škola imala inspekciju / štete. (“okulumuzun teftişi/zararı vardı”)

V) GEÇİNDİRME, İLGİLENME, DİKKAT, KONTROL

6. *Üç çocuklu bir aileye bakıyor*. (=geçindiriyor)

Brine se / uzdržava obitelj s troje djece

7. *Çocuklara kim bakacak?* (=ilgilenecek)

Tko će paziti / čuvati djecu?

8. *Arabanıza iyi bakıyor musunuz?* (=ilgilenecek / kontrol ediyor musunuz?)

Održavate li dobro svoj automobil?

9. *Garson! Bakar mısınız?* (=ilgilenecek misiniz?)

Konobar! Molim Vas!

Yukarıdaki örneklerde Türkçe ve Hırvatça görme algısı fiilleri arasında bazı benzerlikler olduğu hâlde bu fiillerin anlamsal açıdan tamamen örtüşmediklerini görmek mümkündür. Hem *görmek* fiili hem de Hırvatça karşılığı *vidjeti* fiili “anlamak” gibi bilişsel aktivitelerle ilişkili anlamlarda kullanılabılırken Hırvatça *vidjeti* “tecrübe etmek / yaşamak” anlamında neredeyse hiç kullanılmaz. Üstelik *görüşmek* fiilinin Hırvatça karşılığı olan *vidjeti se* fiili *konuşmak* anlamında kullanılmaz.⁸ Türkçe *bakmak* ile Hırvatça karşılığı *gledati* fiilerine gelince her ikisi de “yorumlamak” anlamında kullanılabılırken Hırvatça *gledati* “geçindirmek”, “dikkat/kontrol etmek” veya “ilgilenmek” anlamlarında neredeyse hiç kullanılmaz. Bu durum, Türkçe görme algısı fiillerinin Hırvatçadakilerden daha geniş anlamlı olduğunu göstermektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde, görme organını ifade eden adlardan türemiş sözcükler ve deyimlerin kullanımlarını, görme duyusu ve algısı fiillerinin yukarıda belirtilen kullanımlarıyla kıyaslayıp “göz” kavramı yardımıyla hangi soyut kavramların algılandığını tespit etmeye

⁸ Daha detaylı analiz için B. Kerovec agm.ye bakınız.

çalışılacaktır. Aşağıda görüleceği gibi, araştırmamızda incelenen bu sözcükler ve deyimlerden bazılarının anlamları, görme duyusu ve algısı fiilleri gibi BİLİŞSEL AKTİVİTELER olarak nitelendirilen kavramsal alanla ilişkilidir. Her iki dilde bu sözcükler ve deyimlerde yer alan ve görme organını ifade eden adlarla “akıl”, “düşünce”, “zihin” gibi kavramlar sıkça kastedildiği için bu sözcükler ve deyimlerin “anlama”, “düşünme”, “sanma”, “hayal etme” ve “fark etme” gibi aktivitelerle ilişkili anlamları vardır. Bu durum, etrafımızdaki birçok bilgiye görme organı yardımıyla ulaşıldığı gerçeğiyle açıklanabilir:⁹

1. Tablo

BİLİŞSEL AKTİVİTELER “anlama”, “düşünme”, “hayal etme”, “fark etme”	
TÜRKÇE	HIRVATÇA
bu gözle - bu anlayışla	-
gözlem – inceleme ve düşünme yoluyla varılan sonuç	-
gözünde ... olmak – sanmak	biti ... u očima
gözünde büyümek - saygı/sempati/lütuf kazanmak, birinin hakkında iyi düşünmek	porasti u očima
... gözü ile bakmak - değerlendirmek, yorumlamak, düşünmek	gladati ... očima
göz önünde bulundurmak / tutmak - aklında tutmak	-
göze almak – gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabul etmek	-
gözü ardında (arkada) kalmak - bırakılan bir şey veya kimse ile ilgili tedirginliği sürmek, onu sürekli düşünmek	-
gözünün önüne getirmek - hayal etmek	predočiti si
gözünün önünde canlandırmak - hayal etmek	oživjeti pred očima
-	puklo mi je pred očima (“gözlerimin önünde patladı”) – daha önce anlayamadığım şeyleri birden anlamış oldum
-	uočiti - fark etmek

Görme organını bilgilere ulaşma ve öğrenme yollarından biri olarak algıladığımız gerçeğini aşağıda 1. Tablo’da verilen örneklerin bazıları çok net bir şekilde kanıtlamaktadır. Gözün bir şekilde kapalı ya da örtülü olduğunu ifade eden deyimlerin “anlamamak”, “düşünmemek”, “dikkatsiz olmak”, “habersiz olmak” anlamları, gözlerimiz kapalıyken bilgilere ulaşmamıza bir engel olduğunu göstermektedir. Gözün açık olduğunu ifade eden deyimlerin “anlamak”, “düşünmek”, “dikkatli/uyanık olmak”, “bilgili olmak”, “akıllanmak”, “farkına varmak” anlamları ise, gözlerimiz açık olduğunda bilgilere ulaşmamıza ve onları yorumlamamıza bir engel olmadığını göstermektedir. Bu konuda her iki dilde benzeri yapılar kullanılmaktadır:

⁹ Çalışmanın bütün tablolarındaki veriler şu şekilde sunulmuştur: Tablonun en üst satırında, tablodaki sözcükler ve deyimlerin anlamsal açıdan ilişkili oldukları kavramsal alan belirtilmiştir. Tablonun sol sütununda Türkçe, sağ sütununda Hırvatça örnekler verilmiştir. Hücredeki (–) işareti, hücrenin bulunduğu sütuna ait dilde söz konusu yapının bulunmadığını göstermektedir. Görme organını ifade eden adlardan türemiş sözcükler ve deyimler kalın harflerle işaret edilmiştir. Normal harflerle ise sözcüklerin ve deyimlerin anlamları açıklanmıştır. Hırvatça sütunlarda parantez içinde Hırvatça yapıların Türkçe kelimesine çevirileri verilmiştir.

2. Tablo

(OLUMSUZ) BİLİŞSEL AKTİVİTELER	
“anlama(ma)”, “düşünme(me)”, “dikkatli/uyanık olma(ma)”, “bilme(me)”, “bilgi-li/siz olma(ma)”	
TÜRKÇE	HIRVATÇA
gözü kapalı - 1. çevresinde olanlardan haberi olmayan (kimse), bilgisiz 2. <i>zarf</i> düşünmeden	-
açıkgöz / gözü açık - uyanık, becerikli, kurnaz	-
gözünü dört açmak - iyice düşünmek, dikkatli olmak göz(ünü) açmak - fark etmek, dikkatli olmak gözü açılmak - akıllanmak, anlamak, farkına varmak	otvoriti četvoro oči otvoriti oči otvoriti se oči
göz yummak - bilmezlikten / anlamazlıktan geçmek, hoşgörülü davranmak	zažmiriti na (jedno oko) (“bir göz yummak”)
göz boyamak - birinin doğruyu anlamasına engel olmak, kandırmak	(za)mazati oči
-	bacati prašinu u oči (“gözüne toz atmak”)
göz bağı - akli ve duyguları yanılta sebep gözü bağı - aymaz; sorup soruşturmaksızın, bakıp anlamadan gözünü bağlamak - birinin aklını olumsuz etkilemek, kandırmak	-
-	gdje su mi bile oči (“gözlerim neredeydi”) – nasıl oldu da (bunu) daha önce fark etmedim / anlayamadım (<i>kördum</i>)
-	slijep kod (zdravih) očiju (“gözlerinin sağ olmasına rağmen kör olmak”) – tamamen habersiz / bilgisiz olmak, hiçbir şey anlamamak

Gözün bir şekilde kapalı olduğunu ya da görme yeteneğine bir engel olduğunu ifade eden deyimlerin kavramsal bir grubunu daha tespit etmek mümkündür. Aşağıdaki tabloda belirtilen deyimlerin **duygusal aktivite**lerle ilişkili anlamları vardır, yani bu deyimler olumlu ya da olumsuz duyguları ifade etmek için kullanılmaktadır:

3. Tablo

DUYGULAR	
“öfkelenmek”, “sevinmek”, “hayran etmek”	
TÜRKÇE	HIRVATÇA
gözü kararmak – öfkelenmek	zacriniti se / smračiti se pred očima (“gözlerinin önünde karanlık olmak”) / pasti mrak na oči (“gözlerine karanlık düşmek”)
gözünü sevda/hırs/kin bürümek	-
gözü dünyayı görmemek - çok sevinmek	-
göz kamaştırmak - büyülemek, hayran etmek, şaşırtmak	-
gözü dumanlı / gözü dumanlanmak – öfkelenmek	-
gözü dönmek (gözü dönmüş) - aşırı bir isteğin, öfkenin etkisiyle ne yaptığını bilmez duruma gelmek	-

3. Tablo’da belirtilen deyimlerin duyguları ifade etmelerine karşın içlerinde yer alan ve görme organını ifade eden adların yine de “akıl”, “düşünce”, “zihin” gibi kavramlarla ilişkili anlamları vardır. Bu durum da şöyle açıklanabilir: “göz” sözcüğüyle akıl kastedildiğine göre görme yeteneği engellenirse düşünme yeteneği de engellenerek kaybedilir ve aklın olmadığı yerde duygu egemen olur. 3. Tablo’da görüldüğü gibi Türkçede bu gruptan yapılar sayıca daha fazladır.

Bu araştırmada incelenen sözcükler ve deyimler ile görme fiilleri bir kavramsal alanı daha paylaşmaktadır. Bu alanı da KONTROL veya DENETİM olarak nitelendirmek mümkündür. Görme organını ifade eden adlardan türemiş sözcükler ve deyimlerin anlamlarının KONTROL veya DENETİM kavramsal alanına doğru genişlemesi, gördüğümüz ya da baktığımız şeyleri daha kolay kontrol altında tuttuğumuz gerçeği ile açıklanabilir. Aşağıdaki tabloda Türkçede bu gruptan yapıların yine sayıca daha fazla olduğunu görmek mümkündür:

4. Tablo

KONTROL, DENETİM	
TÜRKÇE	HIRVATÇA
gözetlemek, gözetmek (gözetim), gözlemek – birinin yaptıklarını belli etmeden izlemek, kontrol etmek	-
gözaltı – denetim altında tutmak	-
gözün önünde tutmak – denetim altında tutmak	držati na oku
göz yoklaması / göz hapsi – sürekli denetim altında tutulmak; bir kimseye, bulunduğu yerden ayrılmaması biçiminde uygulanan ceza	-
gözü üstünde/üzerinde olmak – takip etmek, kontrol etmek	imati na oku
-den göz ayırmamak – sürekli kontrol altında tutmak	ne odvajati oči od

Hayatımızda kontrol etmek ya da denetlemek istediğimiz nesnelere yanısıra beğendiğimiz veya sevdiğimiz nesnelere de sürekli bakmaktayız. Bu gerçek, görme organını ifade eden adları içeren sözcükler ve deyimlerin anlamlarının birkaç kavramsal alana daha genişlemesi için zemin hazırlamaktadır. Bu alanlar BEĞENME, SEVGİ / GÖNÜL BAĞLANTISI ve İLGİ olarak nitelendirilebilir:

5. Tablo

BEĞENME, SEVGİ, GÖNÜL BAĞLANTISI, İLGİ	
TÜRKÇE	HIRVATÇA
gözüne girmek - saygı/sempati/lütuf kazanmak	-
gözü tutmak – beğenmek	-
eski göz ağrısı - eski sevgili ilk göz ağrısı - ilk çocuk; ilk sevilen, âşık olunan kimse	-
gözde - en çok sevilen	-
-	baciti oko na (“-e göz atmak”) – bir şey ya da birisine ilgi duymak
birinden göz ayırmamak - büyük ilgi ve hayranlıkla bakmak/izlemek/takip etmek	ne skidati / odvajati oči s koga
-	oçijukati - flört etmek
birinin gözüne takılmak – beğenmek	zapeti za oko kome

Beğendiğimiz veya sevdiğimiz nesnelere de istemekteyiz; bu gerçek, görme organını ifade eden adları içeren bazı sözcükler ve deyimlerin anlamlarının NİYET, İSTEK veya DÜŞKÜNLÜK kavramsal alanlarına doğru genişlemesini açıklamaktadır:

6. Tablo

NİYET, İSTEK, DÜŞKÜNLÜK	
TÜRKÇE	HIRVATÇA
-e göz koymak/dikmek – bir kimseyi veya bir şeyi ele geçirmeyi istemek	-
-	baciti oko na (“-e göz atmak”)
-de gözü olmak - çok istemek, amaçlamak	-
-de gözü kalmak – elde edemediği bir şeye karşı isteği sürmek	-
gözü kapıda - bir an önce gitmek isteyen kimse	-
gözü dışarıda - eşine bağlı olmayıp başkalarıyla da ilişki kuran (kimse)	-
gözü yok - istemiyor, niyeti yok	-
dört gözle beklemek - bir şeyin gelmesini çok istemek	-
-	gutati očima (“gözlerle yutmak”)
gözü tok - paraya, mala düşkünlük göstermeyen	-
açgözlü, gözü aç, gözü doymaz – bir şeye düşkünlük gösteren	-
paragöz(lü) - paraya çok düşkün, parayı çok seven/isteyen	-
gözünde tutmek - çok özlemek	-
-	(imati) veće oči od želuca (“gözleri karnından büyük olmak”) - istekleri ihtimallerinden daha büyük olmak
-	kud on(a) okom ja skokom (“gözü neredeyse oraya atlayıveriyorum”) – onun canı ne isterse ben yapıyorum

Sevmediğimiz, beğenmediğimiz veya istemediğimiz nesnelere de görmek istemiyoruz. Bu gerçek, görme organını ifade eden adlardan türemiş yapıların “istememe”, “beğenmeme” ve “sevme” gibi anlamlarda kullanılmasına yol açmaktadır:

7. Tablo

İSTEMEME, BEĞENMEME, SEVMEME	
TÜRKÇE	HIRVATÇA
-	ne moći očima vidjeti (“gözlerle görememek”) – birinden nefret etmek
gözüm görmesin seni	-
-	gubi mi se s očiju (“gözlerimden / gözlerim önünden defol git”)
gözden çıkmak / düşmek - saygı/sempati/lütuf kaybetmek	-
gözü tok - paraya, mala düşkünlük göstermeyen	-

Bakmak ve *görmek* gibi görme duyusu ve algısı filleri ise son üç tabloda (5-7) belirtilen ve BEĞENME, SEVGİ / GÖNÜL BAĞLANTISI, İLGİ, NİYET, İSTEK ve DÜŞKÜNLÜK olarak nitelendirilmiş olan kavramsal alanlarla ilişkili anlamlarda her iki dilde çok az kullanılmaktadır (ör. “*Seni görmek istiyorum.*” = “*Seni özledim.*”; “*Seni görmek istemiyorum.*” = “*Senden sıkıldım.*” gibi).

Bu araştırmada incelenen sözcükler ve deyimlerin görme fiilleriyle paylaşmadıkları bir anlamsal grup daha vardır. 8. Tablo'da verilen örneklerde görüldüğü gibi bu grupta yer alan sözcükler ve deyimler insanın iç dünyasını anlatmaktadır. Bu anlam genişlemesinin nedenini ise etrafımızdaki insanlarla iletişim kurarken daha çok gözlerine bakmamız, birinin nasıl hissettiğini gözlerindeki ifadeden anlayabilmemiz gerçeğiyle açıklamak mümkündür. Yani gözler, insanın duygularını, ruh hallerini ve ihtiyaçlarını yansıtan bir ayna olarak algılanmaktadır:

8. Tablo

İNSANIN İÇ DÜNYASINDA OLANLARI YANSITAN AYNA OLARAK GÖZ	
TÜRKÇE	HIRVATÇA
gözü kızmak – çok öfkelenmek	-
gözü korkmak – korkmak	-
gözünü korkutmak – yıldırma	-
gözlerinin içine kadar kızarmak – çok utanmak	-
gözleri parlamak – mutlu olmak; bir şeyi çok istemek	blistati oči
gözünün içine bakmak - biriyle çok ilgilenmek, çok büyük dikkatle davranmak (gözlerinden arzularını öğrenmek)	-
-	oboriti oči (“gözleri indirmek”) – utanmak, kendini suçlu hissetmek

Sonuç

Bu araştırma için veriler toplanırken görme organını ifade eden adlardan türemiş sözcükler ve deyimlerin her iki dilde de çok sayıda olduğu görülmüştür. Ancak bu yapıların hepsi analize dâhil edilememiştir. Söz konusu adlardan türemiş sözcükler ve deyimler hakkında daha ayrıntılı ve daha kapsamlı araştırmaların yapılması gerekmektedir. Buna rağmen, bu araştırmada seçilen örneklerin analiziyle, görme organını ifade eden adların sözcük ve deyim türemesinde ve soyut kavramların algılanmasındaki rolü gösterilerek bu konuda Türkçe ve Hırvatça arasındaki bazı temel benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkarılmıştır. Analizden şu üç temel sonucu çıkarmak mümkündür:

1) Her iki dilde söz konusu adlardan türemiş sözcükler ve deyimler ile görme algısı fiillerinin, soyut kavramlara doğru anlam genişlemesi yollarında büyük ölçüde örtüşmedikleri tespit edilmiştir. Kavramsal alanlar ana başlıklar altında değerlendirildiğinde sadece BİLİŞSEL AKTİVİTELER ve KONTROL alanında ortaklık olduğu görülmektedir:

Görme algısı fiilleri	Görme organını ifade eden sözcükler ve deyimler
BİLİŞSEL AKTİVİTELER	
KONTROL	
BULUŞMAK	BEĞENME, SEVGİ, GÖNÜL BAĞLANTISI, İLGI
KONUŞMAK	NİYET, İSTEK, DÜŞKÜNLÜK
TECRÜBE ETMEK / YAŞAMAK	İNSANIN İÇ DÜNYASI
GEÇİNDİRME, İLGİLENME, DİKKAT	

2) Türkçe ve Hırvatça arasında “göz”ü ifade eden adlar yardımıyla soyut kavramların adlandırılmasında büyük benzerlikler olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, iki dilde yapısal açıdan birçok farklılık olmasına ve iki dilin birbirinden uzak olmalarına rağmen görme organını ifade eden adların eşleştikleri sözcükler konusunda bazı benzerlikler görülmektedir (ör. *gözünde büyümek - porasti u očima; gözüni (dört) açmak - otvoriti (četvoro) oči*). Ayrı dil ailelerine mensup olan, tipolojik açıdan farklı gruplarda yer alan ve farklı kültürlerden gelen iki dildeki söz konusu bu benzerliklerin, dil ve kültürden bağımsız olarak bütün insanlarda ortak olan görme duyusunun biyolojik etkilerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle, görme duyusu bütün insanlarda ortak olduğu için görme duyusu yardımıyla etrafımızdaki dünya hakkında bilgi edindiğimiz deneyimler de bütün insanlarda ortaktır.

3) Analiz, görme organını ifade eden adlardan türemiş yapıların Türkçede sayıca daha fazla olduğunu göstermiştir.¹⁰ Bu gerçeğe, Türkçede görme duyusu ve algısı fiillerinin Hırvatçadakilerden daha fazla çokanlamlı olduğu gerçeği katılırsa Türkçede görme algısının, deyim ve söz hazinesinin oluşumunda ve soyut kavramların adlandırılmasında daha önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aygün, Mehmet, “Türkçe ve Almanca’da ‘göz’le ilgili deyimler’in incelenmesi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 13, sayı 1. Elazığ 2003, s. 71-88.
- Evans, Nicholas - David Wilkins, “In the Mind's Ear: The Semantic Extension of Perception Verbs in Australian Languages”. *Language* 76/(3), 2000, s. 546-592.
- Johnson, Mark, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, The University of Chicago Press, Chicago/London 1987.
- Kerovec, Barbara, “Polisemija glagola osjetilne percepcije u turskom jeziku s osvrtom na hrvatski jezik”, Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu (TÜKAS 2015) bildiri kitabı, Editörler: Hüseyin Gönel ve Murat Gür, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Basımevi, Nevşehir 2016, s. 30-45.
- Kövecses, Zoltán, *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, Cambridge University Press, Cambridge/New York 2010.
- Kövecses, Zoltán, *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press, New York 2002.
- Kövecses, Zoltán, *Metaphors of Anger, Pride, and Love: A Lexical Approach to the Structure of Concepts*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia 1986.
- Lakoff, George - Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago 1980.
- Lakoff, George, *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, The University of Chicago Press, Chicago 1987.
- Sweetser, Eve, *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

¹⁰ Benzeri sonuca, Türkçe ve Almancada “göz”le ilgili deyimleri araştıran Mehmet Aygün ulaşmıştır. Aygün, “göz”le ilgili deyimlerin sayısının Türkçede daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. (Mehmet Aygün, “Türkçe ve Almanca’da ‘göz’le ilgili deyimler’in incelenmesi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 13, sayı 1, Elazığ 2003, s. 71-88.).

Viberg, Åke, “The verbs of perception: A typological study”, Explanations for language universals, Editörler: Brian Butterworth, Bernard Comrie ve Osten Dahl, Mouton de Gruyter, Berlin 1984, s. 123-162.

Žic Fuchs, Milena, “Metafora kao odraz kulture”, Zbornik radova “Prožimanje kulture i jezika”, Editörler: Yvonne Vrhovac ve Marin Andrijašević, Hırvatko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb 1991, s. 27-33.

Sözlükler

Anić, Vladimir, *Rječnik Hrvatskog jezika*, Novi Liber, Zagreb 1991.

Bayhan, Şakir, *Sırpça Sözlük. Sırpça-Türkçe. Türkçe-Sırpça*, Devran Matbaacılık, Ankara 2004.

Đinđić, Slavoljub vd., *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1997.

Hırvatki jezični portal (<http://hjp.znanje.hr/>)

Menac, Antica vd., *Hırvatki frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb 2014.

Püsküllüoğlu, Ali, *Arkadaş Türkçe Sözlüğü*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2005.

TDK Güncel Türkçe Sözlük (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts)

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Derlemler

Hırvatki nacionalni korpus. Zavod za lingvistiku, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
(http://filip.ffzg.hr/bonito2/run.cgi/first_form)

Hırvatki web korpus (http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=hrwac;align)

ODTÜ Türkçe Derlemi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Enformatik Enstitüsü.